

Németh Lászlóval, a zene jegyében

Némi túlzással mondhatnám, kapcsolatunk, barátságunk a zene és költészet közös szeretetében fogant.

1949 februárjában szokatlanul későn jelent meg a *Válasz*. A Szerb utcai szerkesztőség körül érződött már a bojkott szorongató levegője. Ezúttal az történt, hogy az illetékesek „elfeledték” időben elküldeni a papírt Tóth László kecskeméti nyomdájába. Tizenhetedikén maga a felelős szerkesztő, Sárközi Márta adta kezembe a még festékszagú folyóiratszámot, benne öt oldalnyi versemmel. Másnap az Eötvös Kollégium éttermi asztalánál hangzottak el Fülep Lajos részemre felettébb emlékezetes szavai: „... gratulálok! A *Bartók*-ért... A többihez nem, de ebben van erő, lehetőség. Azért is szeretem, mert nekem ilyen az igazi vers. Van benne szufla. Lendületes, hosszú, ... mint az *Il Penseroso*.” Ismerve már a Professzor szigorát, azt hittem, nagyobb megtiszteltetés nem érhet. S mégis, harmadnap Szász Imre ült le mellém a magyar könyvtárban. „Jó hírt közlök. Németh Lászlónak nagyon tetszenek a verseid. Azt mondta: ez az ember valóságos kis-Pilinszky.”

Nem tudom, életemben elpirultam-e ennél jobban. De hát, naptári igazság szerint nem voltam még húszéves... és attól kezdve öt évig éltette költőön-érzetemet néhány személyiség akkori, utolsó publikált verseimre fölfigyelő bizalma. Egyetértésük, hogy a Bartók-versben kinyilvánított nemzedéki hitvallás érvényes, menlevelemmé lett annak ellenére, hogy a hivatalos közvélemény szószólói közvetlen környezetemben is undorral dobták félre a jövőtelen fórumon szereplő, „nem kombattáns”, így eleve kompromittálódott ifjú költő verseit.

Németh Lászlót még azon a nyáron fölismertem egyszer a Mechwart téren, Weöres Sándorhoz menet, a buszra várakozva. Talán szólhattam volna hozzá, bemutatkozhattam volna neki, de a megrendülés visszafogta bátorságomat. Kopottnak, magányosnak láttam. Félretaposott sarkú cipőjében, széles-ritka csikozású sötétkék, régi divatú öltönyében olyan volt, mint egy szegény tanár, vagy még inkább olyan, mint egy sokgyerekes református pap. Megviselt arcú, szálanként őszülő hajú. Pedig csak negyvennyolc éves volt akkor...

Később, amikor már a szemtől-szembe találkozásokat is meghozta a jósors, mindig fiatalabbnak éreztem. Talán a szeretet sugaraitól feszes járomcsontok — anyáméra emlékeztető — melegsége, vagy a tekintet fogyhatatlan frissesége, fiatalosan tapadó kíváncsisága miatt?

A nehéz ötvenes években még háromszor fordult elő mindkettőnk igen válságos időszakában (1952-ben, 1957-ben és 1958-ban), hogy Németh személyes átéléssel, maga-olvasta, -kommentálta megszólaltatással, vagy részletes, gondos levélben mondott igent verseimre. Oly melegséggel és határozottsággal, hogy véleménye új és új demonstráció volt titkos, vagy a legalitásban ismét gyanússá lett költőségem mellett. De erről itt, most ne essék szó. Félő, túlságosan is könnyen alkalmazzuk az ő alkatból, sorsból eredő, megszenvedett exhibícióit, amikor értekező prózáink egy-egy folytatásos önéletrajz magunkra vonatkozó, novellisztikus motívumaival kezdődnek. A vallomás persze nem lehet tényeket elhallgatóan szemérmes, de épp az, akitől a másik iránti érdeklődés végső alázatát tanultuk, csábíthat-e megalomániára?

AZ ELMARADT LEMEZHALLGATÁS

Ötvenes évekbeli találkozásainkon mindig szó került Bartókról. 1956 nyarán is. Akkor hallottam nagy örömmel, hogy a *Magyar Műhely* című, kiadásra váró tanulmánykötetben, melyet — mint mondta — a továbbjutás letéteményesének, kifejezetten az én nemzedékemnek írt, szerepel egy Bartókról szóló esszé.

A *Magyar Műhely* a tervezett módon sohase jelenhetett meg. Lehetséges, hogy éppen a *Kortárs* első számában közzétett bevezető és címadó tanulmány miatt. Sokan, sokféleképp kifogásolták a benne összehozott, más által korábban együtt nem emlegetett, minden addigi protokollt sértő névsort. A kötet kéziratát, s közte a *Bartók és a tizenkilencedik századi zenét* olvashattam mégis, B. Nagy László révén, aki valamiféle elszánt reménnyel, önkéntes sajtó alá rendezőként foglalkozott ezekkel az írásokkal.

Beszélgéseinkben a szerző előre is szabadkozott azért, amit cikke záradékában leírt: Bartók az ő számára inkább jelkép, szellemi program, mint átható zenei élmény. Ha nem jegyzi meg külön, hogy Bartók művészetét ő még csak az új muzsika vaskorszakának érzi, aligha mertem volna kétségbe vonni nézetét a *Jelenkor* 1962—63-as zenei vitájához írt hozzászólásomban. Ámde éppen az előtanuló tanítványaként, a bennem is munkáló pedagógiai ösztön sarkallt, hogy meggyőzzem Némethet: aggályai nem reálisak. Csak a világ zenéjében való hazai tájékozatlanságunk kelti azt a látszatot, hogy a magyar komponista netán túlságosan a „jövő muzsikusa” volt. Nyugatról nézvést inkább már tegnapinak tekintik; nem forradalmárnak, inkább ellentéteket át-hidaló összegzőnek, eklektikusan klasszicizálóknak tartják. A háborús esztendők, a hidegháborús évek fáziszavarái miatt tulajdon kortársaihoz se tudjuk viszonyítani. Pedig ami Bartókban elementáris és igaz, — a vonósnegyesek, a két-zongorás Szonáta, vagy a *Zene*, formája szerint is elevenné feszült, kikezdhetetlenül végleges, dacol az idővel. Érdemes meggyőződni róla.

Igen, a lemezek! Többször szó került róla, hogy egyszer eljön hozzám tervszerű zenehallgatásra. Már korábban, némi nosztalgiával idézte Veres Pétert, ki „amikor hazamegy és föltesz egy-egy lemezt, külön világban érzi magát”.

1957 tavaszán majdnem sor került az óhajtott házi muzsikálásra, de a drámai körülmények (ezúttal akár szó szerint értve a *drámait*) közbeszóltak.

Május 14-én ott voltam a Madách Kamara Színház Sarkadi Imre kezdeményezte *Széchenyi*-bemutatóján. Rengeteg író, művészt, nevezetességet láttam a nézőtéren. „Rang itt lenni annak is, aki véletlenül került ide” — jegyezte meg a mellettem ülő orvos. Ám a következő hét végén Bölöni György *Élet és Irodalom*-beli goromba kritikája s a vasárnapi *Népszabadság* terjedelmes elparentáló elvi cikke, mely ismét levitézlett „harmadik utasok”-ként emlegette a népi írókat, előrevetítette már a várható baljós fejleményt, melyről az újságot olvasva véletlenül értesültem: a *Széchenyit* aznap játsszák utoljára.

A szerző Sajkódon a rádió híreiből már szombaton hallott a műsorváltásról. Elment a hegybe egyedül. Csapzottan, dúltan bolyongott a zuhogó esőben. Felesége más megoldást nem találva, Pestre utazott vele. Kedden reggel váratlan telefonhívás ébresztett álmomból: „Itt Németh László...”

Aznap véletlenül éppen utazni szándékoztunk vidékre, de megérevezve, hogy most Némethnek van szüksége rám, a megbeszélrt időben érte mentem a Deák térre. Késő délutánig terveztük a közös programot, valójában késő estig együtt voltunk. A drámabetiltás alig került szóba, a hangulat enélkül is tragikus árnyakkal volt tele. A 86 éves, öntudatát vesztett, roncs édesanyját emlegette először, kihez másnap megy a Pest környéki kórházba. „Ide jut az ember, hogy szinte könnyebbség neki az anyja elmúlásával számolni.”

Járkáltunk már a Szabadság tér tájékán, amikor sorolni kezdte a panasza-

leltárt: mekkora nyomás nehezedett rá az elmúlt hónapokban a Kossuth-díj elfogadása, el nem fogadása miatt. Ő, aki mindig óvta kortársait a fölösleges hősködéstől, az „imponáló butaságtól”, íme, bizonyíthatja, amit az intrikáló, elégedetlenkedő mártírkövetelőknek megjósolt: nem fog sokáig tartani a neki nyújtott pardon.

De annak ellenére, hogy ideggyengeségről, üldözési mániájáról nyíltan vallott („Nekem egy kihallgatás is borzasztó lenne. Nem tudnám elviselni a megaláztatást”), az együtt töltött órákban oly gazdaglelkűnek, nyitottnak, saját bajairól megfeledkezően érdeklődőnek éreztem őt, amilyennek képzelni se mertem korábban. Pillanatok alatt tágitotta körénk a horizontot Garcia Lorcatól Bartókig, Tu Futól Weöres Sándorig. Igen, *A hallgatás tornya* költőjéről nagy véleménye van: csodálja mindent beolvasztó képességét, s nem hibáztatja a primitív ösiségért való rajongását, hiszen közös korjelenség ez Bartókban, Lorcában, Weöresben. Ezért véli bocsánatosnak a Hamvas Bélával kötött frigyét. Különben is, nagyon jó, ha egy kultúrának ilyen szellemi inspirálói vannak, akik mint a kilőtt puskagolyó rohannak előttünk, szinte ellenállás nélkül.

Ami a toleranciát illeti, később még több meglepetés ért. A szerző, akinek 1952-ben csak műfordításait méltányolták hivatalosan, s akinek a Kossuth-díjosztás után 40 nappal betiltották a drámáját, a „tett színhelyétől” párszáz méterre az elmúlt tizenkét év hasznáról elmélkedett, párhuzamot vonva az 1943-as szárszói és a mostani nézőpont között. „A korszak legnagyobb eredménye a szocializmus vágyának fölkelése, az igazsághoz való ragaszkodás igénye. No és a szellemi igény tovább fokozása! Micsoda pezsgés volt itt az elmúlt években! Mennyi fiatal tehetség van csupán az irodalomban... Ki hitte volna, hogy a sémagarnitúra után még jöttök ti? Azt hittük mindennek vége... És ti ugye jóbarátságban is vagytok? Juhász? Gondolom, vele nehéz folyamatosan barátkozni és lehet, hogy most költőként is megfeneklett. De ezt ne éreztessétek vele. Tehetséges, kiheverheti. Szörnyű dolog ám az, ha valakire ilyen fiatalon rásütik, hogy zseni. A féltékenykedés is valahogy a hatalmi helyzetből ered...” Ő — mondta magafelmentően — szerencsére kimaradt az ilyen huzakodásokból. Mellesleg soha nem volt féltékeny arra, ha valaki jót írt.

A hosszú séta után néhány órát lakásomon töltöttünk. A versek, amiket friss kéziratból maga olvasott föl — így egyesítve a vizuális és az auditív érzékelést — elvették az időt a lemezekről. Bármily lekötelező volt házigazdaként a kivételes *mustra* vendége lenni, sajnálkoztam, hogy Bartók továbbra is csak program marad. Ő kedves malíciával ütötte el lelkifurdalásomat: „Két ilyen szerzőt nehéz egy nap lebonyolítani.” Ennél csak az a mondása volt szellemesebb, melyet az átmeneti időszak jellemzésére szánt: „Ez az a korszak, amikor a kishalal eszik meg a nagyhalakat.”

Távozóban kérte, ismét kísérjem, sétálva, a városon át. Megy Pilinszkyhez, az este további részét nála tölti.

Hazatérve szinte zsongtam belül a kapott élmény áramaitól. Fogva tartott mindegyre a szeretnivaló egyszerűségnek, bölcsességnek, a póztalan közvetlenségnek arcból, hangból, gesztusokból sütő melege. Töprengtem, tudna-e bárki más szorongatott lelki helyzetében ilyen tárulkozóan odaadó, ennyire őszinte lenni? Hisz a félelem nem megjátszott, csakugyan eredendő tulajdonsága. Már-már élcelődött saját ideggyengeségén, összeroppanásokban való rutinján: „Csak bekapcsolom a halálfélelmet!...” Az igazi erkölcsi nagyság abban rejlik, ahogy mindeközben felül tud emelkedni önnön gyengéin.

Bizonyos, hogy bennem ezután az együttlét után fogalmazódott meg az eskü: „En ezt az embert, mondhat rá bárki bármit, soha, semmilyen körülmények közt sem hagyom cserben!”

*

A hetvennegyedik születésnap dátumával, de már csak Ella szavaival („helyette, nagyon szomorúan...”) kaphattam kézbe a *Megmentett gondolatokat*, benne a Bartók-tanulmánnyal s az 1964-es kiigazító jegyzettel.

Ha az 1957. május 28-án elmaradt zenedélután lelkifurdalásával olvasom is, most már nyugodtabb vagyok. Mintha a tanulmány szerzőjére épp úgy igaz volna a felvázolt példakép. „A tiszta, munkás, fegyelmезetten szenvedélyes” alkotó felmutatásának vágya dolgozott őbenne is, — azé, aki rátalált a mindenkiben élő „közös emberire”, s szellemi építő ösztönével képes volt „nagy kozmikus és társadalmi törvényeket... kikristályosítani, s hatalmas ellentmondásokat egyensúlyban tartani”.

A SCHÖNBERG-OPERA

A *Mózes és Áron* meghallgatásáról pontos beszámoló olvasható *Az utolsó széttekintés* 109—110. oldalán. Úgy vélem, *Domokos Mátyás* is igazat ír erről a zenehallgatásról, amikor az általam fordított szövegkönyvet kézben tartva, szomszédjában mindenekelőtt a *Négy próféta* című versedráma szerzőjét figyelte. Ő Németh László későbbi nyilatkozatából is ezt az 1965. május 9-i Schönberg-élményt hallja: „Az ószövetségi irodalomra senki se mondhatja, hogy provinciális, pedig egy kis nép sorsával foglalkozik. Én úgy hiszem, a magyar irodalomban is megvan, a legnagyobbakban legalább, az az egyetemes érvény, amely a helyi, népi számvetést az algebra rangjára emeli.”

Sokakat izgat mégis (az eddigiekben talán csak fokoztam a kíváncsiságot), miként kerülhetett sor a dodekafon opera lelkes meghallgatására, ha a Bartók-művekkel való méltó találkozás, a bennük való elmélyülés elmaradt?

A személyes körülmények legalább annyira fontos magyarázók 1957 tavaszán, mint nyolc évvel később e szóban forgó napfényes szombat délutánon. Ennek előzménye ugyancsak olvasható az *Utolsó széttekintés*ben, *Telefon* cím alatt a 107—108-as oldalon. De ehhez — szeretném hinni — hozzáadhat még valamit a másik tükörből, a saját feljegyzéseimből való szemléltetés.

„VII. 5... Este, míg Dávid játszik körülöttem, fölhívom Németh Lászlót. Mint tikkadt vándor a pusztán, úgy issza az *Irgalomra* vonatkozó elismerő szavaimat. Hetven kötetet küldött szét a könyvheti megjelenés óta s Keresztury és Király után én vagyok a harmadik reagáló. Amit csak tudok, amit olvasói véleményként összegyűjtöttem, elmondom. Az egri könyvtárosok elragadtatását, a Csepel Autógyár könyvtárában eleinte soknak vélt, majd egyszerre szétkapkodott tíz példányt, minap a Balaton utca sarkán este 10 órakor látott nőt, aki a buszra várva, a lámpa fénye alatt állva olvasta a regényt. Megható, milyen szívesen kapcsolódik szavaimhoz, milyen részletesen elmélkedik e »pozitív Kafka-könyv« természetéről. Ő is tudja, hogy régebben nehezebb tartott műveit egyszerűbb emberek szívesen olvassák, de félt, hogy a *Lányaim*, s a *Kísérletező ember* után az *Irgalom* is közönnyel, kudarccal süjtött munka lesz. Amikor a szemlélet frissességéről, az emlékező leírások prousti ízeiről beszélek, beismeri: szellemileg sokat javult az elmúlt években.

Hívom a szombati *Mózes és Áron*-bemutatásra. Első szóra igent mond.”

Azt később magam is döbbenve olvastam az ő feljegyzéséből, micsoda már-már abszurd, fölszabadító légörvénye lett ennek a diskurzusnak. „... utána a könnyű egyiptomi cipő valóban szinte fiatalos lábakkal szalajt a fasorban.”

Abszurd, mondom, mert a hatvanéves Németh Lászlót nem lett volna szabad sem a kívülálló szemével úgy nézni, mint aki szokása szerint szelet vet, vihart arat, sem a közelálló családias iróniájával: „még ezt az öt drámát, két regényt, három esszéciklust megírom a héten, aztán befejezem pályámat”.

Némethben mindvégig az elme és a szív szomjas odaadását, kitartását

kellett volna jobban szeretnünk, értenünk. Hirtelen választásaiban, még ha tévedett is — sohasem számíthatás, előítélet, mindig az egész embert, teljes értéket kereső izgatottság munkált. Éppen ezért kellett mintegy a bőrén viselnie sérülő érzékenysége örökös kockázatát is.

Hetven, aggódva szétküldött kérdésre kevés volt neki három pozitív válasz? Kevés! De mihelyt önérzete megkapaszkodik, máris így fogalmaz: „... Ami dac volt, befogadássá lesz... A szív kitartása — a világ fölmentése.”

Vajon érdemes-e mindezek belátása után változatlanul azon töprengeni: kihívás lappang-e Németh Mózes és Aronról leírt jövélémbényében, vagy netán oldalvágás ama fölesküdt hívek felé, akik szerint a mi hajszálcsovességünk véráramával csak Bartók egyeztethető össze?

Eötvös kollégiumi felvételi vizsgámon, 1947 nyarán csodálkoztam először egyik professzoromon, amért frucsálokodva konstata: József Attilát is szeretem, meg Illyést is, sőt még Németh Lászlót is?

Olyan nehéz elhinni, hogy Németh keblében jól megfér egymás mellett a *Cantata profana* és a *Mózes és Aron*? Merthogy a zenedélutánon nem volt semmi előzetes manipuláció. Bartók—Stravinsky—Schönberg pályáját próbáltam csupán bevezetőül egymáshoz képest fölvezetni. „De Schönberg inkább teoretikus!” — szolt közbe egyik jelenlevő. „Itt, most éppen azt szeretném bizonyítani, hogy nem csak teoretikusnak jelentős” — feleltem, s már forgott is a hangszalag.

A csaknem egyórás kompozíció cseppet sem fárasztotta a vendéget. „Nem idegen, sőt szép zene!” — ez volt első mondata. A szövegértelmezésben, a mindig-mindenkit-tanítani-akaró próféták népéhez viszonyítva (ahogy egyikünk próbálta megragadni a térítők örök problémáját) ő más aspektust, több analógiát iktatott be. „Nem véletlen, hogy már a XVI. században is *Próféták által szolt* nekünk az Isten.” A két főszereplőben elfogadni látszott a szó és az eszme, a cselekvés és gondolat egymással viaskodó kettősségét, de ez kevésbé érdekelte, mint a zenei kifejezés meggyőző hatalma. A *bach*i szerkesztés továbbfejlesztett logikája, a tömbökben komponálás, akár Bartók kantatájában, felold minden disszonanciát.

Tény, hogy az első, szóbeli megfogalmazásban is külön méltatta Schönberget, amért zenéje teljesen huszadik századi, mentes az elődök, kortársak természetutánzó, népzenebe kapaszkodó muzsikájától. „Még Bartókban is érzik olykor a giurgiui vásár...”

Blaszfémiának tekintsük ezt a megjegyzést? Olyan képtelenség elhinni, hogy Németh László ugyanarra a problémára érez rá Budapesten a hatvanas évek közepén, amire ugyanekkor *Relevé d'apprenti* kötetében *Pierre Boulez*. — Bartók és a kortárs zene igazán avatott ismerője, Párizsban? („... minden műve mögött ott a közép-európai népzene, mindamellert nem hallgathatjuk el, hogy életműve nem egységes...”)

Marad végül még egy aggály, melyet bőséges adatok ellenérveivel én sem tudtam cáfolni: volt-e joga Némethnek ilyen esetleges ismeretek, benyomások alapján Bartókról, Schönbergről nyilatkozni?

Kérdeztem egyszer Fülepet Ady olvasmányairól, műveltségéről. Valahogy így válaszolt: A Biblián és az újságokon kívül tulajdonképpen nem olvasott, de téveszthetetlen érzékel találta meg azokat az ismereteket, amire gondolatának szüksége volt... Már ahogy ez a géniusz természetéhez hozzátartozik.